

Муниципальное бюджетное дошкольное образовательное учреждение

Детский сад №4 «Кыталык» МР «Нюрбинский район» РС(Я)

«Бүлүү өрүс»

остуол оонньуута

Составили: Николаева Е.М.

Иванова Л. М.

г. Нюрба 2020

«Бүлүү өрүс» остуол оонньуута.

Методическай пособианы оңордулар МБДОУ детский сад №4 «Кыталык» МР «Нюрбинский район» РС(Я) иитээччилэрэ. Пособие тулалыыр эйгэни кытта билиһиннэриигэ туттуллар.

Саха сириг Бүлүү өрүс үүнээйитин уонна балыктарын кытта билиһиннэри. Хас биирдии көрүң аата сахалы уонна нууччалы бэрилиннэ. Сахалы кылгас быһаары суруктаах.

Сыала: Тулалыыр эйгэни, үүнээйи, балык араастарын билиилэрин ханаты. Болбомтону сайыннары, оҕо тылын саппааһын байытарга сахалы остуол оонньуута.

1. Оонньуу «Мозайка»

Бүлүү өрүс улахан хартыынатын хомуйаллар.

2. Оонньуу «Лото»

Оонньубутун нууччалы географическай лотуоҕа майгыннатын оңордубут.

Уопсайа 10 көрүң оонньуу быраабылата сурулла сылдьар, онтон оҕо бэйэтэ талан оонньуур.

Туттар тэрилбит:

1. Бүлүү өрүс уруһуйдаах 4 ойуулаах карта.

2. 32 карточка

Лото оонньуу быраабылата:

1. Барыта 4 карта баар. Ол карталарга 6 предмет ойууламмыт, анныгар предмет аата суруллубут.
2. Карточка аайы хас биирдии көрүң кылгас быъаарыыта суруллубуттар. Карточкалары кырийан баран хоптобо угабыт.
3. Оонньоуну ыытааччыны талабыт. Ол обо оонньооччуларга 1-дии картаны туңэтэр уонна карточкалары таһааран оонньотор.
4. Оонньооччу ахсаана 2-4 киһи буолуон сөп.

Оонньоу №1. Хартыналаах лотуо.

Оболор биирди картаны ылан иннилэригэр ууруналлар. Хаалбыт карталары хомуйан туора ууруллар. Ыытааччы биирдилээн карточкалары хостоон оболорго көрдөрөр уонна ааттыыр. Ким картатыгар ол карточканы булбут карточканы бэйэтигэр ылан картатыгар уурур. Ким бастакы картатын толорбут ол кыайар.

Оонньоу №2. Хартыналаах лотуо

Бастакы оонньоу сценарийынан барар, ол гынан баран ыытааччы карточкатын көрдөрбөт, ол карточкаба туох ойуулаабын этэр.

Оонньоу №3. Лотуо-Викторина

Бастакы оонньоу сценарийынан барар, ыытааччы карточканы көрдөрөр, кимиэхэ баар ол карточкаба туох ойууламмытын кыратык ол предмет туһунан кэпсиэхтээх, оччобо биирдэ карточкатын ылар.

Оонньоу №4. Лотуо- өйү сайыннарыы

Оонньооччулар карталарыгар баар уруһуйдары барытын кылгас кэм иһигэр өйдөөн хаалыахтаахтар, онтон карталарын тиэрэ сабалллар, ыытааччы карточкалары хостоон көрдөрөр уонна ааттыыр. Оонньооччу кимиэхэ ол карточка баар ди санаабыт бэйэтигэр ылар. Ким 6 карточка хомуйбут оонньоуну тохтотор уонна картатын арийан карточкаларын тэнниир, барыта

сөп түбэхэр буоллабына кыайар. Биир эмит карточката сөп түбэспэтэбинэ оонньоуттан тахсар, карточкаларын ыытааччы ылар, оонньоу салбыы барар.

Оонньоу №5. Лотуо – Түөрт муннук.

№1 оонньоу курдук, эрэри карточкалары хоптогтон хостоон түөрт муннуктуу ойуутунан уурабыт. Оонньооччулар 1 мүнүүтэ иһигэр туох ханна сытарын өйдөрүгэр хатыахтаахтар, уонна ойуутунан таннары уураллар. Оонньооччулар уочаратынан карточкалары, атын оонньооччуларга көрдөрбөккө эрэ көрөллөр, өскөтүн оонньооччу бэйэтигэр баар карточката түбэстэбинэ бэйэтигэр уурунар, атын түбэстэбинэ төптөрү уурап (атын карточкалары миэстэлэрин хамсаппакка эрэ). Ким бастакы толорбут ол хотор.

Оонньоу №6 Ыһыллыбыт лотуо.

№5 оонньоу курдук барар, эрэри карточкалар остуолга ыһыллан сытыахтаахтар.

Оонньоу №7. Лотуо- Линейка.

Ыытааччы бытааннык биир эрээккэ карточкалары уурталыыр (эрээккэ баар карточка ахсаана оонньооччу төбө бэлэмнээбиттэн уонна сааһыттан тутулуктаах), онтон эмиэ бытааннык карточкаларын таңнары уурталыыр (ойуулаах өттө аллара буолар). Оонньооччу, карточка хайдах ууруллубутунан биирдии-биирдии туох ойуулаах карточкатын ааттаан туран таңнары эргитиэхтээх. Бу оонньоуга ким аһыйах сыһаны эппит кыайылаах тахсар. Карточка ахсаанын кыралаан элбэтэн биэриэххэ сөп.

Оонньоу №8. Лотуо- Туох тиийбэтий?

Карточка ойуулаах өттө үөбээ керен сытыахтаах, №5 оонньоу курдук. Оонньооччу эргийэр, ол бириэмэһэ ыытааччы биир карточканы ылар.

Оонньооччу ханнык ойуулаах карточка сүшпүтүн таайа сатыахтаах.
Остуолтан ылыллар карточкалары кыралаан элбэтэн иһиллиэхтээх.

Оонньоу №9. Ыһыллыбыт лотуо

№8 оонньоу курдук, эрэри карточкалар остуолга ыһыллан сытыахтаахтар.

Оонньоу №10. Тыынар – тыыммат.

Ыһтааччы утуу – субуу хоптоттон ылан оонньооччуларга карточкалары көрдөрөр. Оонньооччу кылгас бириэмэ5э тыынар – тыыммат бөлөххө араарыахтаах, сөпкө хоруйдаата5ына оонньооччу бэйэтигэр ылар, сыы5а хоруйдаата5ына төптөрү хоптотугар угар. Ханнык оонньооччу элбэх карточканы хомуйар ол хотор.

Туһаныллыбыт литература

1. Винокуров В.Н «Саха сирин үүнээйитэ, кыыла-сүөлэ». Дьокуускай: Бичик, 2004. – 144с.
2. Иванов Б.И. «Лекарственные растения Якутии». Якутск: Бичик, 2012 – 224с
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Википедия>

Сыһыарыы №1

Харыйа (Ель) - Саха Сирин тайбатыгар тарбаммыт мас ууһа. Сииктээх, харана сирдэри сөбүлээн эбэтэр өрүстэр кытылларыгар үүнэр. Мутукчата төгүрүк сыл күөбүнэн турар. 45 көрүгүнээх, уонунан аабыллар климатииптээх уонна араастаах. Саха сиригэр икки көрүгүнэ тарбанаан үүнэр: Сибиир харыйата уонна Айаан харыйата. 300 сылга тийэ үүнэр.

Хатын (Береза) - Саха Сиригэр тарбаммыт мас, элбэх уулаах, сырдык сиргэ үүнэр, үүнэр тыата хатын чаран диэн ааттанар. Саас аайы уутуйар, ньулун амтаннаах утах буолар. Маһа кытаанабын иһин дьиэбэ туттар тэриллэри, ол-бу араас оноһуктары онорорго өлгөмнүк туттуллар. Туоһуттан иһит-хомуос тигэллэр, былыр ураһа онороллор. Хатын силиһэ сиргэ олус күүскэ хатаммыт күүстээх силистэр ситимнэһиилэриттэн турар. Хатын 150 сыл үүнүөн сөп.

Тиит (Лиственница) — Саха Сиригэр элбэх сиргэ үүнэр мас. Ирбэт тонно улахан буола улаатарын дыктиргииллэр. Онто маннык быһаарыллар: сүрүн силиһэ эдэр эрэ маска баар эбит. Улааппытын кэннэ онто өлөн хаалар, анаардас оҕос силистэрэ хаалаллар эбит. Тиит мас, тыа биир сүрүн маһа. 30-40м тийэр урдуктээх, сыаналанар тутуу маһа.

Бэс (Сосна) - Саха сиригэр киин уонна арҕаа өттүгэр тарҕаммыт мас,
Өлүөнэ-Бүлүү уонна Өлүөнэ-Алдан өрүстэр
ыккардыларыгар, Өлүөнэ, Алдан хочолоругар үүнэр. Саха сиригэр собуруу
өттүнээҕи хайаларыгар 800-1000 м дылы үөһэ тахсар. Ареалын хотугу
кыраныыссата Бүлүү өрүс үөһэ тардытынан, кини салаата Марха орто
тардытынан, Эдьигээн бөһүөлэгин хоту өттүнэн, онтон Өлүөнэ уна
кытылыгар тахсан баран ону кыйа Алдан уна кытылын кыйа хоту барар
уонна Хабааровскай кыраайга тийэр. Бэс 20-45 м үрдүктээх, умнаһын
диаметра 20-100 см. Саха сиригэр 30 м дылы үүнэр.

Кыһыл талах (Свидина белая) — Азия ойуурдаах сирдэригэр,
Монголияҕа, Хотугу Кытайга, Японияҕа, Сибииргэ, ол иһигэр Саха сиригэр
тарҕаммыт үүнээйи. Саха сиригэр Эдьигээн кэтирээһинин собуруу өттүттэн
көстөр, Халыма үөһэ сүүрүгэр баар. Хойуутук, сороҕор киһи кыайан ааспат
ыркыйынан үүнэр.

Уөт (Ива) – үксэ уу кытылын сөбүлүүр. Саамай үрдүк көнө иирэ өрүс
арыытыгар үүнэр. Тургэнник үүнэр, тулуйумтуо буолан, көбүрдүүгэ
туттуллар. Тохто турар кумах сыыры, иирэни үүннэрэрин.

Сарбанньах (Рябина) – ичигэс сирдэргэ үүнэр мас, аллараа өттүнэн
синньээн түһэр, харана от күөҕэ дьүһүннээх, намыһах сэбирдэхтээх – 5-6 см
уһуннаах. Уопсайа 100 көрүңэ баар, Россияҕа 12 көрүңэ үүнэр, Саха сиригэр
1 көрүңэ үүнэр – Сибиир сарбанньаҕа. Сибэккиилээх, отонноох мас. Маҕан
өңнөөх сибэккиилээх, отонун дьүһүнэ кыһыл, төгүрүк, 1см диаметрдаах,
аһы амтаннаах.

Тэтиң (Осина)- Саха Сиригэр элбэх сиргэ үүнэр мас. 10-15 м
үрдүктээх. Бастакы сибэккилээһинэ 8-10 сааһыгар сибэккиилиир, ытарҕата 4-
15см уһуннаах.

Жимолость – бөлөх уктаах үүнээйи, үрдүгэ 1-1,5м. Эмтээх
үүнээйилэргэ киирсэр. Отоно хараҥа күөх өңнөөх, сэбирдэхтэрэ ньолбоҕор.
Ииннэлээх мастар быыстарыгар, сииктээх сиргэ үүнэр.

Сугун – Голубика. Сугун – Саха сиригэр киэнник тэнийэн үүнэр, үгүс киһи биһирээбит отонноох үүнээйилэртэн биирдэстэрэ. Ордук сөбүлээн намыһах, сииктээх сиргэ үүнэр. От ыйын бүтэһигиттэн отун хомуйан, сибиеһэйдии эбэтэр хатаран, куртах, очоһос, хабах ыарытыгар, авитаминозка туттуллар.

Дөлүһөн – Шиповник. Дөлүһөнү дьон арыт «дьиикэй роза» диэн ааттыылар. Бу үүнээйи тэтэркэй сибэккилээх, умнаһа иннэлээх, биир укка сэргэстэспит кыра сэбирдэхтэрдээх. Дөлүһөн элбэх битэмииннээх. Отонун үксүн сироп оңорон эбэтэр көөнньөрөн иһэллэр.

Хаптаһас – Красная смородина. сэппэрээк, дьэнкир, кыһыл өңнөөх, аһы амтаннаах отонноох үүнээйи. Дьиикэй көрүнгэ Европаҕа, Хотугу Америкаҕа уонна Азияҕа Сибииргэ киэнник тарҕанан үүнэр. Сиппитин кэннэ амтана олус биллэр буолар, минньигэс уонна аһы буолар. Сүннүүнэн барыанналарга уонна буһарарга ыттуллар, ол эбэтэр араас утахтарга - ол курдук морска игин.

Моонньоһон – Черная смородина. Крыжовниктыңылар хара отонноох, сэбирдэһэ суох кыстыыр талахтарын уопсай аата. Олортон Саха сиригэр 4 араас керуңэ тарҕанан уунэр: 1) хордьон сибэккилээх моонньоһон (малоцветковая смородина); 2) сыттаах моонньоһон (пахучая смородина) Тымныыны тулуйумтуо, түргэнник тарҕанар. Биирдии уктан 5-12 кг.отону хомуйуохха сөп.

Алыһар- Өрүскэ да, күөлгэ да үөскүүр, дьэрэкээн өңнөөх, элбэхтик бултанар, бэрт сизэмэх балык. Устата 55см, ыйааһына 2кг тийэр. Искэһин ахсаана 200-900 тыһыынчаһа тийэр. Ыамата кырачаан уу харамайдарынан – зоопланктонунан аһаан сайдар. 8-10 см тийдэһинэ, сизэмэх буолбутунан барар.

Сыалыһар- устата 120см, ыйааһына 24кг тийэр. Сизэмэх. Балык, атын уу харамайа аһылыктаах. Ыраас тымныы ууну сөбүлүүр. Ол иһин сайын, уу сылыһаһына кытыл аннынааһы хорооңо, уу түгэһэр сытар мас анныгар

киирэн утуйар. Күһүөрү, уу тымныйдабына, түүн тахсан аһыыр. Кыһын муус аннынан искэбин ыыр.

Сордон – урэххэ, күөлгэ үөскүүр олус сиэмэх балык. Уһун суптугур эттээх, үксүгэр күөхтүнү көбөччөр өңнөөх, хатырыга элбэх салыннаах. Устата 1,5м, ыйааһына 35кг тийэр, 20-чэ сыл олорор. Бытаан сүүрүктээх өрүс уутун сөбүлүүр. Уу отун быһыгар хамсаабакка саһан сытан булдун маныыр. Искэбин 3-5 сааһыттан ыыр.

Хатыыс- Ыйааһына 2-40кг. Бөкүнүк, уһун сүптүгүр быһыылаах. Уңуохтуну бөлтөбөр биэс кэккэ хатырыктаах. Тумса уһун, айаба төбөтун аллараа өттүгэр баар. Кыра кээмэйдээх уу харамайа аһылыктаах. Бытааннык сайдар буолан, уһуннук олорор. Искэбин 15-18 сааһын туоллабына эрэ ыыр.

Быйыт- Саха сиригэр хотугу байбалларга туһар улахан өрүстэргэ барыларыгар үөскүүр, туустаах ууга киирбэт. Хайа күөллэригэр эмиэ көстөр. Ыйааһына 7кг тийэр, уһуна 1м.тиийэр. Искэбин 5-8 сааһыгар ыан сабалыыр. Ыам ыйга, бэс ый сабаланыыта үрэхтэргэ тахсан ыыр. Искэбэ 4,5 мм. Быйыт 15 сылтан ордук олорбот.

Майабас- уһуна 30-40см, ыйааһына 900гр тийэр сүүрүктээх ууга сылдыар. Өссө чуллуку уонна сүөкүр диэн ааттыыллар. Төбөтө, айаба кыра. Тииһэ суох. Хас да тус туһунан формалаах, Саха сиригэр илиңци сибиирдээби майабас, муус ньуурдаабы майабас уонна өлөөн майабаа диэннэргэ араараллар. Ону таһынан чорбобору уонна быранааттаны кытта букваастара көстөллөр.

Тугунуок- Сүүрүктээх, тууһа суох ыраас ууга үөскүүр. Майабастынылар көруннэригэр киирэр кыра балык. Сибииргэ эрэ баар буолар. Атыннык сыа балык диэн аатыыллар. Уһуна 20см. ыйааһына 90гр. Ортотунан 6 сааһыгар дылы олорор. Үөнүнэн- көйүүрүнэн аһыыр.

Күстэх- 150гр ыйаһыннаах, ууна 25см. Уьун эттээх-сииннээх кыра балык. Тас көрүңүнэн кыһыл харахха майгынныыр гынан баран этин-сиинин үрдүгэ арыый намыһах уонна дьылыгыр. Көхсө хараңа от күөхтүнү, ойобосторо үрүң көмүстүнү, өрөбөтө кылабачыгас урун. Хараба арабас. Түөһүн, өрөбөтун уонна кэлин лаапчааннара сырдык кыһыллыны өңнөөхтөр, ыыр кэмигэр ордук чабылхай буолаллар.

Бил- Устата 1,5м, ыйааһына 60кг тийэр. Түргэн сүүрүктээх хайа үрэбэр, ыраас тымныы уулаах күөлгэ үөскүүр сиэмэх балык. Балыктан ураты ууга түспүт көтөрү, кыра кэрбээччини эмиэ тутар. Искэбин ыам ыйыгар дьара уулаах боротуохаларга ыыр.

Кыһыл харах- кытархайдыңы арабас харахтаах, харабын үөһээ өттүгэр кыһыл бээтинэлээх. Ыраас уулаах үрэххэ, улахан күөллэргэ олохсуйар балык. Салахай, уу үөнэ аһылыктаах. Искэбин ыам ыйын бүтэһигэр сааскы халаан уута ылбыт үүнээйитин быһыгар ыыр. Элбэх ахсааннаах.

Сардаана – Лилия. Элбэх сыллаах, мүөттээх оттуну үүнээйи. Киэргэл курдук үүннэриллэр. Луковицата сиэниллэр. Былыр үүттээх хааһыга эбэллэрэ уһу. Саха сиригэр сардаана икки көрүңэ үүнэр – Пенсильванскай Сардаана уонна Куударатыны Сардаана. Кыһыл кинигэбэ киллэриллибиттэрэ.

Булуһэ от – Девясил. Булуһэ от сииктээх, серуун сиргэ уунэр. Сибэккитэ алтан окко маарынныыр. Уһун ньолбуһах сэбирдэхтэрэ туурата суох хардарыта олоролор. Угун урдугэ 30-50 см буолар. Бу уунээйи отун бутуннуу кеенньерен сетелге, хаан барарын тохтоторго, тартарар ыарыыга, итиэннэ тиритиннэрэр, ииктэтэр эмп быһыытынан тутталлар.

Ньээм – Ньээм – Одуванчик. Ньээм – эмтээх сибэкки. Бу сибэккини олус туһалаах буолан «олох элексирэ» дииллэр. Сибэккитин өңө саһархай, сэбирдэбэ уһун синньигэс, ойуута быһыллыбыт курдук быһыылаах.

Сибэккитэ ситтэбинэ, парашют курдук түү буолан көтөр. Ньээм сибэккитэ, силиһэ эмтээх.

Тимэх от – бэрт дьикти быһыылаах сибэккилээх үүнээйи. Ходуһаларга, бааһына, тыа суолун кытыытыгар, өтөхтөргө үүнэр. Үрдүк кытаанах умнастаах, тырыта быспыт курдук куорсуун быһыытыгар маарынныыр сэбирдэхтээх. Тимэх курдук арабас төгүрүк сибэккилээх. Тимэх от сибэккитэ эмтээх. Хомуйан, хатаран, көөнньөрөн истэххэ, быар ыарыытын аһарарга, аһы буһарар орган улэтигэр кемелеех.

Иэдьэгэй от (Подмаренник) – мареновайдар кэргэннэрэ. Саха сиригэр 13 керуңэ баар. Дьааттаах үүнэйи. Сиэмэннэн тарбанар. Элбэх бычыгырас сибэккиилэрдээх. Умнаһа түөрт кырыылаах курдук, сэбирдэхтэрэ синньигэстэр, бииртэн үскэ диэри тымырдаах. Сибэккиилэрэ бытархай, сулустуну. Сибэккитин өңө саһархай уонна үрүң буолар. Өр сыллаах оттуну үүнээйи. Үрдүгэ 60 см.

Бохсурбан. Биэс тымырдаах от (подорожник) – суол кытыытыгар үүнэр, сыыс отторго киирсэр эрэри эмтээбинэн биллэр. Сэбирдэхтэрэ биир силистэн үүнэллэр, ньолбуһах дьүһүннээх. Кылгас силистээх. Элбэх сыллаах үүнээйилэргэ киирсэр.

Малыын от (полынь) – икки эбэтэр элбэх сыллаах үүнээйилэргэ киирсэр. Үрдүгэ 3-150 см., модьу силистээх. Умнаһа көнө, хойуу үрүңнүгү бүрүөһүннээх буолар. Сэбирдэхтэрэ лаапчаанныгы, сибэккилэрэ бытархайдар, саһархай өгнөөх буолаллар.

Күөх луук (зелёный лук)- үксүгэр аска туттуллар. Дьиикэй күөх луук сииктээх сиргэ үүнэр, үксүн өрүс кытыытынан, арыыларга. Умнаһа 1м.дылы уһуон сөп, ситтэбинэ сиэмэтэ умнаһын төбөтүгэр сайдар.

Сылгы ньургуһуна (ветреница) – элбэх сыллаах үүнээйилэргэ киирсэр. Үрдүгэ 25-50см. Модьу силистээх. Биирдии сибэккилээх буолар 3,5-7см.,

сэбирдэхтэрэ сулустуну салааларга арахса сылдыр 2-6 сэбирдэх. Дьааттаах үүнээйилэргэ киирсэр.

Сыһыарыы №2

БҮЛҮҮ ӨРҮС

